

ІДЕНТИЧНІСТЬ СХІДНОГО ПРИКОРДОННЯ ПОЛЬЩІ. ПРОБЛЕМИ ТА ШАНСИ СПЕЦИФІЧНОГО РЕГІОНУ ПРИРОДИ ТА МОЗАЇКИ КУЛЬТУР

У статті проаналізовано процеси формування тотожності на східному культурному пограниччі Республіки Польщі та західному пограниччі Білорусії й України; визначено, що кожен з найважливіших суспільно-культурних контекстів є джерелом вироблення тотожності; наголошено на необхідності забезпечення динаміки та креативності народів внаслідок відкриття до обміну.

Ключові слова: ідентичність, тотожність, післямодерне суспільство, суспільна комунікація, діалог культур.

В статье проанализировано процессы формирования тождественности на восточном культурном пограничье Республики Польши и западном пограничье Белоруссии и Украины; определено, что каждый из наиболее важных общественно-культурных контекстов есть источником произведения тождественности; сделано ударение на необходимости обеспечения динамики и креативности народов вследствие открытия к обмену.

Ключевые слова: идентичность, тождественность, постмодерное общество, общественная коммуникация, диалог культур.

The processes of the identity formation at the eastern cultural frontier of the Republic of Poland and at the western frontier of the Belorussia and Ukraine are analyzed in the article; it is found out that each of the important social and cultural contexts is the source of the identity production; the necessity to ensure the nations' dynamics and creativity as a result of the opening to the exchange is emphasized.

Key words: identity, sameness, postmodern society, social communication, cultures' dialogue.

Вступ: ідентичність як процес

Перед сучасною людиною, яка живе в багатокультурному суспільстві, постає необхідність відповісти на багато питань стосовно процесу формування тотожності, її обсягів, визначення, втрати або переосмислення, інтеграції або розпаду. В післямодерному суспільстві триває невтомний процес порівняння, усвідомлення різниці, що в результаті призводить до повстання питань: хто я, ким хочу бути, які цінності визначають мою тотожність, яким є культурний канон, що становить основу тотожності, якою є моя ієрархія потреб, які авторитети підтримують мене в формуванні тотожності, яким чином я пов'язую корінні цінності з універсальними, глобальними.

Приречені та часто розгублені у зв'язку з тиском процесів, які відбуваються одночасно (модернізація, вестернізація, глобалізація, трансформація, інтеграція), ми знаходимось у вирі невтомних, динамічних, непередбачуваних змін тотожності. Ці процеси кидають оди-

ниціям, групам і цілим суспільствам нові виклики, а питання «ким я стаю?» та «чому саме таким я стаю?», «ким вартий бути?» та «ким бути повинен?» часто призводять до стану незадоволення та фрустрації. Дедалі більшої кількості осіб не вдається встояти перед цими викликами, багато хто проявляє байдужість та відмовляється від активності й творчої діяльності, генерує демонів, заляканість, комплекси тощо.

Дослідники визначають декілька перспектив пізнання тотожності (серед них традиційна та еволюційна, феноменологічна та пізнавча). На нашу думку, зараз переважає орієнтація “повстання”, тривалості та неповторності, авторефлексії, системи самопізнання. Багато дослідників цього питання трактують тотожність як відкритий процес, як постійний креатив, який з огляду на мінливість цінностей, особистісних та культурних зразків часто є важким та болючим, приреченим на поразки. Як помітив З. Бауман, “Питання про тотожність виростає

з відчуття нестійкості існування, його “чутливості до маніпуляції”, “недоокреслення”, непевності та неостаточності всіх обраних ним форм. Воно також виникає з відчуття, що в цих умовах вибір є необхідністю, а воля є долею людини. Тотожність не отримують ні в подарунок, ні в силу безапеляційного вироку; вона є чимось, що конструюється, що можна (принаймні в принципі) конструювати різними способами, і що взагалі не існуватиме, якщо її одним із способів не сконструювати. Отже, тотожність є завданням для виконання, завданням, від якого немає втечі” [4, с. 9].

Члени різних груп і культур можуть стати в'язнями своїх власних культурних конвенцій в результаті процесу культуралізації, який накладає свій слід, стигматизує. Культура може бути матрицею характеру, що позбавляє волі. Отже, варто звернути увагу на суб'єктивне відчуття стигматизації: чи є стигмат деструктивним для власного “Я”, чи може діяти як стимул [8]. Людина без зобов'язань не має відповідальності й цим самим позбавлена своєї волі, звідси особова тотожність – одинична є завжди тотожністю суспільною. Дж. Фрідман звертає увагу, що відношення між особовою тотожністю та суспільною тотожністю мало досліджене, а спосіб, яким представляють культурну тотожність, залежить від того, як сконструйований образ самого себе – поняття себе [10]. Зате Р. Дженкінс основну вагу надає суспільній тотожності одиниці. Приналежність до групи, регіону, суспільства відкриває багато площин сприйняття себе [13, с. 2]. Ідентифікація зі своєю групою вимагає наявності інших, чужих груп, по відношенню до яких процес ідентифікації має сенс.

Під час дослідження на східному культурному пограниччі Польщі, західному пограниччі Білорусії та України нами помічено, що попри розширення обсягів суспільної тотожності, рішучий й виразний вихід досліджуваної молоді за межі території власного регіону в напрямку сприйняття себе водночас як громадянина країни, європейця та громадянина світу не послаблюється родинна та локальна ідентифікація. Декларованість закорінення в приватній батьківщині навіть скріпилася [17]. Помічено також, що процеси глобалізації зміцнюють і розширюють процеси етноцентризму та водночас спричиняють універсальність

багатьох лояльностей [9, с. 39-64]. Таким чином, доречним залишається питання про те, чи дійсно регіони, які глобалізуються (глокалізуються), водночас визволяють потреби та етноцентричні прагнення локальних культур. Така орієнтація призводить до того, що для післямодерного, багатокультурного суспільства стає необхідним універсальним багатьох лояльностей з окресленням ієрархії між різними приналежностями, які можуть мати негативний вплив на свідомість одиниці в ситуації відсутності підготовки та браку здатності релятивного керування лояльністю по відношенню до різних цінностей та культурних норм.

У демократії багатокультурних суспільств, яка сьогодні знаходиться в процесі формування, істотне значення набирає проблема узгодження багатьох вітчизн, проблема конструктивного будівництва особової та суспільної тотожності без потреби відмовлятися від своєї індивідуальності, з необхідністю збереження як фундаменту та стрижня сімейно-парафіально-локальної тотожності. У зв'язку з цим дедалі частіше починаємо діяти в межах пізнання, забезпечення, підтримки та скріплення цінностей приватної домашньо-локальної батьківщини. На її основі можемо далі творити тотожність і входити паралельно на стежку пізнання інших культур. Але також можна і закритися в гетто виключно із своїми. Між іншим, саме тому на Факультеті міжкультурної освіти Університету в Білостоці взяли за питання трансмісії культурного спадкоємництва як фундаменту, на якому твориться тотожність, як бази для творчого зусилля, що дає суб'єкту можливість почати та продовжити міжкультурний діалог [1].

3. Бокшанський, аналізуючи поняття тотожності, виділяє описові, нормативні, процесуальні, структурні сприйняття, виділяючи також ключові для цієї проблематики питання продовження та відмінності, а також конформізму та бунту. Продовження та конформізм визначають тривалість суспільного ладу, тривалість особових та культурних зразків, що дозволяють зберегти громадський порядок, зате відмінність та бунт є реакцією на потребу окреслення нових цілей, намаганням здійснити зміни в структурі та нормах [6, с. 30-38]. Керуючись вищесказаним і беручи до уваги типологію збірних тотожностей викладену в те-

орії Кастелса (*М. Кастеллс виділяє три роди тотожності: легітимізуючі тотожності, завданням яких є домінування над членами суспільства, тотожності опору, що виникають з відчуття відсторонення, цькування чи стигматизації, а також проєктуючі тотожності, які користуючись доступними символічними засобами конструюють нові тотожності*) [7, с. 39], можна окреслити три типи тотожності, які варто було б назвати тотожностями, направленими на минуле, закріпленими тотожностями, що реалізуються в сьогоденні, а також тотожностями, націленими на майбутнє.

Тотожність з якоюсь спільнотою є істотною умовою участі в культурі даної групи, приналежності та групової лояльності. Саме з цього приводу Ф. Знанецький групову тотожність трактує як дійсність, що існує в свідомості людей, які беруть в ній участь і створюють її (пізнають себе і свої можливості в середовищі, в якому зростають). Таким чином, приймаючи до уваги функції тотожності, про які писав Кастеллс, та значення групи в процесі побудови тотожності, можемо визначити поняття як зустріч сучасності з минулим та передбачуваним майбутнім. Вона виростає зі свідомої зорієнтованості людей на цінності групи, які визначають специфіку та відмінність і виражаються в емоційному та пізнавальному стосунку до цих цінностей. Звідси “мала вітчизна”, приватна вітчизна, тутешність, рідність, закорінення тощо. Якщо особиста тотожність закріплена в потребі бути унікальним, суспільна тотожність ґрунтується на потребах приналежності та подібності до інших.

Групова тотожність є набором цінностей та цілей, які структурують життя одиниці, які нерозрвано зв’язані з людським існуванням і з такими поняттями як воля і вибір, відповідальність, зобов’язання перед самим собою та групою. Людина без зобов’язань не має відповідальності і, таким чином, позбавлена своєї свободи. Звідси випливає, що особиста тотожність є завжди тотожністю суспільною. Впевнено можемо сказати, що вже минув період однозначності та прозорості відносин з іншими, зате відбуваються постійно вимушена модифікація, ситуативне заплутування, непередбачувана ситуація вибору, одночасне розмаїття. Існування присутньої всюди мінливості люди усвідомлювали собі загально, але не заперечували

чували процесуальності мислення й мінливості існування (“думаю, а отже існую”). Звідси спроби надання громадам прав, щоб скріпити їх групову, а тим самим також індивідуальну тотожність. Але це розпорошує суб’єктність та прийняття свідомого, власного вибору, де неодноразово треба бути в опозиції, якщо думати самостійно та безперервно намагатися відповісти на питання про етичні зобов’язання, обов’язки по відношенню до своїх і чужих.

Отже, між іншим виникають ось які питання:

- які цінності з минулого – все ще вагомі та специфічні – формують тотожність і складають її основу попри мінливість та динаміку змін,
- в якому обсязі і в якому ступені виступає ототожнення з основними групами типу спільнот,
- в якому обсязі і в якому ступені “нерозривні зв’язки” з родиною, територіальною, парохіальною, етнічною, національною спільнотами дозволяють модифікації та звільнення з даної тотожності,
- в якому обсязі і в якому ступені процеси глобалізації звільняють почуття територіальної ідентифікації, зв’язку з місцем походження та проживання.

Якщо виходити з тези про те, що основою групової тотожності є вкорінюючі цінності і гордість, сперта на свідомості вагомих рис, високооцінюваних і визнаних специфічними в окресленій громаді, у випадку східного прикордоння Польщі слід було б, на нашу думку, покликатися на специфіку природи, місце знаходження та багатовічну полікультурність регіону.

Ми вважаємо, що динаміка змін у сучасному світі спричиняє процес автоідентифікації та примушує місцеві громади постійно заново формулювати тотожність в різному контексті. Визнаючи, що кожен з найважливіших суспільно-культурних контекстів є джерелом вироблення тотожності (дає інформацію ким є та ким бути, чого очікувати, як пізнати і зрозуміти себе й інших), слід згадати про дослідження А.Клосковської [14]. У них йдеться про те, що одиниця формує тотожність, перебуваючи в обсязі різного роду контекстів, черпаючи з кожного певні елементи свого самоокреслення, зв’язуючи їх з психічним положенням. Оце

привласнення (культурна валентність), черпання з різних джерел може залишатися в різних зв'язках з декларованими ідентифікаціями. Звідси тотожність одиниці як збірне усіх чинників, що окреслюють “Я”, може впливати на ідентифікацію з групою, обирати різноманітний характер: інтегральний, подвоєний, розпошований, розщеплений, непевний, космополітичний тощо.

“Тотожність – як вказує П. Тап – є остаточно приречена на вписання в проміжну зону між тим, що одиничне і збірне, тим, що внутрішнє і зовнішнє, буттям і діянням, его і альтер-его, дефензивою і офензивою, закоріненням і міграцією, асиміляцією та дискримінацією, вростанням і маргінальністю” [2, с. 352]. Тому тотожність ми сприймаємо як творче зусилля суб'єкта і групи, що залагоджує напруженість та суперечності між постійними, успадкованими елементами, що виникають із суспільного закорінення в родині та місцевій громаді; символами та корінними цінностями, набутими елементами, які міняються і виникають з реакції та інтеракції, а також досвіду участі в культурі. В результаті постає збір характерних якостей у вигляді площин, які заходять одна на одну та взаємодоповнюються (від тотожності родинної, локальної, парафіальної, регіональної, через етнічну, релігійну, національну до державної, континентальної, глобальної). їх багатство надає динаміки процесу формування суспільної тотожності одиниці.

Обумовлення процесів будування тотожності на східному пограниччі Польщі

Тотожність східного пограниччя Польщі формується внаслідок зустрічі багатьох різних чинників, серед яких найсуттєвішими, здається, є: природне середовище, уявлення про регіон, історичний досвід, культурний спадок, глобалізація, споживання.

Специфіка цього регіону змушує в першу чергу вказати на процеси побудови тотожності в просторовому контексті – місця знаходження (тутешності). Історичного культурного пограниччя цього регіону сьогодні сягає потреба збереження природи, яка в актуальну добу зросла до пріоритетної цінності. В регіоні існує декілька державних заповідників і багато місць, охоплених програмою “Природа 2000”. Звідси “проблемою” цього регіону стали цінності природи, до чого призвели стереотипні

уявлення про східне пограниччя Польщі – Підляшшя, як сільську цивілізаційно запізнілу територію. В цьому контексті існує загроза того, що тотожність буде побудована на відчутті сорому та маргіналізації (комплексу проживання в Польщі другого, або навіть третього сорту). Така тотожність буде базуватися на підозрі та відсутності довіри (постколоніальний синдром).

Вагомим контекстом, в якому будується тотожність на східному пограниччі Польщі, є історичний досвід, що виявляється у різниці між мовами спілкування, етнічно-національними, релігійними факторами, віросповіданні. Це виникає з того, що саме в цьому регіоні споконвіків розвивалася ідея європейської спільноти. Аналізуючи специфіку цієї території Польщі, ми повинні пам'ятати про це спадкоємство. Саме звідси бере початок наявна серед жителів східного пограниччя Польщі тенденція повернення до ідеології окраїн, міфів і стереотипів східної стіни, передмур'я тощо.

Слід також звернути увагу на тотожність, побудовану шляхом поєднання традиції з модерністю (глокалізацією), що виробляє позитивний імідж Підляшшя, яке виходить з тіні. Кожен з країв (сувальський, сейненський, августовський, ломжинський, білостоцький, бельський, гайновський, сем'ятицький, дрогичинсько-мельницький та інші) діють заради зміни уявлення про східне прикордоння Польщі як запізнілої під оглядом технології та техніки зони, ідучи в напрямку узгодження традиції з рішеннями та пропозиціями глобалізації.

Після трансформації системи та вступу Польщі до Європейського Союзу тотожність східного пограниччя стала також тотожністю, побудованою на споживанні, тому що саме в цьому регіоні маємо справу з дефіцитом задоволення усіх основних матеріальних потреб. Відчуття ненасиченості в цій області можна пояснити реакцією на часи Польської Народної Республіки та особливою валоризацією елементів простору, що ототожнюються з модерним суспільством супермаркетів.

Проблема тотожності східного пограниччя в історичному культурному просторі

Якщо прийняти тезу про те, що основою групової тотожності є закорінюючі цінності та гордість, що базується на усвідомленні ваго-

мих, високооцінюваних та визнаних специфічними в даній громаді рис, тоді постає логічне питання: на чому повинна базуватися гордість, якщо немає ані економічної, технологічної переваги, ані великого внеску в європейську культуру?

На нашу думку, гордість повинна базуватися на історії, зв'язку з панславистичною ідеологією слов'ян та слов'янською міфологією, в якій можемо знайти підтвердження нашої особливості, специфічності. Такі посилання на історію містять в собі небезпечний елемент – чим більше нещасливий народ, тим охочіше він повертається в минуле і в ньому шукає пояснення своїх актуальних поразок. У випадку східного пограниччя посилання на слов'янську міфологію повинно привести нас до розуміння, злагоди та скріплення тотожності. М. Яніон у своїй книзі “Неймовірна Слов'янщина”, шукаючи причин наших проблем з тотожністю, звертає увагу, що Польща ніколи не ставала інтегральною частиною Заходу та не могла й не вміла відокремитися від Сходу, звідки походить загальне відчуття меншовартості по відношенню до Заходу, якому протиставляється месіанська гордість, зв'язана з нашими терпіннями, нашою перевагою над неморальним Заходом і нашою місією на Сході. Яніон замислюється, чи не є цей стан, випадково, результатом “поганого” хрещення слов'янських племен, яких було насильно відірвано від їхньої давньої культури [11].

Чи є в сучасності цінності, які могли б скласти фундамент тотожності? Цінності, якими ми могли б гордитися? В минулому в різні періоди виступали певні домінуючі типи тотожності, матриці тотожності чи інакше, універсальні тотожності, які неодноразово компенсували недоліки та піднімали самооцінку всіх поляків. У воєнний час це був тип патріота, який ризикував своїм життям для оборони Батьківщини, в мирні часи, або період розбудови, це був тип працівника-робітника, громадського діяча; в інші періоди домінували типи бюрократа, романтика, позитивіста тощо.

В сучасності дедалі важче вказати окреслений тип тотожності як домінуючий і однозначно розсудити та представити аргументи за формування окресленого типу тотожності. В сучасності це стало динамічним, контекстуально мінливим, настроєним великою мірою на

майбутнє, всеспрямованим, понаднаціональним процесом, що не має завершення та інколи діє в поодиноких суперечливих напрямках. Прикладом може бути конфлікт тотожності поляків у Білорусії, про що свідчить такий вислів: “Я громадянин Білорусії і хочу ним бути, бо де б я не був – все одно буду почувати себе поляком, незважаючи на те, як будуть мене сприймати і що будуть про мене говорити поляки з Польщі. Вони цього не розуміють, бо хочуть мене бачити лише войовничим патріотом періоду романтизму...” Виникає риторичне питання: чи повинні ми поважати вибір тих, хто хоча б відчуває себе поляком, але хоче, водночас, бути лояльним по відношенню до білоруської держави, чи ми повинні їх відкидати та маргіналізувати? Цей вислів віддзеркалив проблему приписання та можливості вибору, бо маємо з одного боку, нерозривні зв'язки, а з другого боку – свідомість розпорошення, чи навіть розщеплення тотожності. В результаті це призводить до драми, за яку одиниці без відчуття та свідомості провини платять високу ціну відчуження з боку “своїх”.

З одного боку, в контексті антропологічної традиції, ми переконані, що кожна культура має однакове право на існування, функціонування та розвиток, а з другого, невтомно супроводжують нас роздуми, що визнання одних може скривдити інших, а плюралізм створює шанс для тих, хто знайде своє місце в домінуючому культурному колі. Як вказує З. Бауман, на цій основі постають “проблеми” тотожності в тісному світі, бо люди, духовно вичерпані безперервними життєвими тестами, нестійкістю, динамікою та мінливістю позицій, шукають винних у своїх проблемах, своїй жалюгідності та комплексах [5, с. 13-40].

Проблема багатомовності

Карта багатомовності на східному пограниччі охоплювала дві групи мов: корінні територіальні (польська, руська, литовська, німецька) та завезені територіальні: латинь, італійська, французька, татарська [15, с.107]. Багатство етнічних груп та змішування населення означали не лише багатомовність: мови, які проникали в Польщу, такі як італійська, французька, німецька, принесли також культурні елементи.

До реформації (перед XVI століттям) нічого не вказувало на те, що можна ставити

знак рівняння між національною приналежністю, мовою та релігією. Зате Реформація однозначно розмежувала мови та віросповідання. Внаслідок цього польську мову почали ототожнювати з католицизмом, німецьку – з лютеранством або кальвінізмом, руську – з православ'ям, татарську та турецьку – з ісламом, чеську – з релігією арійців, чеських братів. Мовна різноманітність не призвела до обмеження міжкультурних контактів, а навпаки, скріпила інтеркультурні контакти. Поширення нових віросповідань спричинило утворення нових культурних центрів, виникнення нових гмін, шкіл перекладу Біблії.

Золоте століття польської культури – це апогей міжкультурної комунікації та, зв'язані з цим, економічний добробут країни, розвинута торгівля, державна і політична влада. Ягелони панували на чотирьох тронах Європи (польському, руському, угорському та литовському). Провідним елементом політики було визнання прав народів та етнічних груп, що входили до складу Об'єданого Королівства польсько-русько-литовського, визнання мов, представлених ними. Можна стверджувати, що це була політика культурного плюралізму та підтримки груп меншин (євреїв, татар). Це не означає, що не було конфліктів, які супроводжували процес культурного відкриття, що не було протистояння політиці держави, що люди не переживали так званого культурного шоку в контактах з “іншими”. Політику короля супроводжувало, з одного боку, гальмування надмірної експансії деяких меншин, а з другого – дбайливість стосовно різниць, щоб не призвести до їх “затертя”. Прикладом може бути надмірна експансія німецької мови, яку несло лютеранство. У зв'язку з цим король заборонив на певний час виїзди на навчання в Німеччину. З другого боку, бажаючи підтримати староруську мову, видав декрет, яким визнав її чинною адміністративною мовою в провінції Київській Русі.

У добу Ягелонів у Польщі неодноразово виникало питання дилем в культурних контактах. Їх освоювали, “амортизували”, оскільки відбувалася комунікація та міжкультурний обмін. Багатство етнічних груп і територій, зайнятих ними, спричиняло безупинне пересування великих мас людей. В свою чергу це вело до явища двоголосся (*Терміном диглосія прийня-*

то називати таку двомовність, в якій принципи вживання однієї з двох (інколи більше) мов були сформовані в суспільстві та тривають впродовж життя поколінь (мінімум трьох як вказує за Я. Фішманом Е. Смулкова) [3, с.90-100]. Як пише Е. Смулкова “Велике Литовське Князівство витворило комунікативну спільноту, яку складало населення балто-русько-польськомовне. [...] Воно витворило [...] дво- і трьомовність, з модифікованими видами яких маємо справу і до сьогоднішнього дня” [18, с. 92-97].

Особливо влучно це явище ілюструє вислів Сократа Яновича: “Окупація вирихтувала неймовірний в актуальну добу конгломерат білорусько-російсько-польсько-німецький з українськими додатками..., усуваючи лише до недавня розвинутий єврейський компонент... Макаронізм висловів серед моїх ровесників – передчасно підростаючих дітей – можна характеризувати наступним висловом: білоруськість вважалася нормальною в щоденному житті, російська підходила в церкві та в розмові з Господом Богом, польська прекрасно підвищувала цінність творчості в її прагненнях піднятися понад маси, німецькою писали заяви в різні “амти”, або листи до чоловіків та батьків, що знаходилися в неволі десь у Саксонії, або в Пруссії; українська підходила до анекдотів. Майже п'ятимовність індукувала шизофренічне розщеплення свідомості, а в практиці закінчувалося тим, що ми пристойно не вмili спілкуватися жодною з цих мов... Клопотання про білоруську натомість завжди сприймалося зі здивуванням, адже ні у кого не було проблем з її розумінням... Селянський прагматизм не дорожив національною ідеєю, не вбачаючи в ній шансу покращення долі цілого суспільного класу” [12, с.76-77].

При цьому виявляється, що мовна однорідність є гарантом спільноти та поєднання, що ясно ілюструє історія ХХ століття. Наприклад, серби, хорвати, мусульмани з Босні заперкло боролися один проти одного, хоча спілкувалися однією мовою.

На східному пограниччі можна простежити двомовність двох напрямків, тобто більшість людей зовсім вільно переходить з однієї мови на іншу. Зате в Україні мовне питання є чимось якісно іншим порівняно з іншими країнами. Українська мова в Україні переважає у

Львові, в Києві її чуто часто, але важко сказати, що спілкується нею більшість. На заході України частіше говорять українською, на сході – частіше російською. Чи це є основою для поділу людей на кращих і гірших українців у мовному контексті, чи у випадку цього народу мова є фактором, що визначає національну свідомість? Найбільш небезпечна сьогодні для України, як твердить Роман Шпорлюк, директор Факультету українських досліджень Гарвардського Університету, випускник Університету Марії Кюрі Склодовської, Оксфорда і Стенфорда, юрист та історик – це ідентифікація українства за українською мовою. Проголошення ідеї, що справжні українці говорять українською – це пропагування “самогубства” для України. Серйозна дилема в цій області існує також в Білорусії. З одного боку, білорус Франциск Скарина, доктор Університету в Падуї, переклав та надрукував білоруською Біблію в 1517 році, а з другого боку, сьогодні закриваються білоруські школи, забороняється мова народу.

Проблема територіальної тотожності – повернення до “тутешності”

В контексті вищевказаних міркувань мова на східному пограниччі не є чинником, що детермінує національну свідомість. Наведені раніше приклади вживання російської мови в Україні є показником того, що люди, які говорять російською, не представляють російську свідомість, котра протиставляється українській національній свідомості. В Україні народжується територіальна свідомість і базована на ній тотожність нового типу. Навіть ті громадяни, які не говорять українською, беруть до уваги, що живуть в Україні. Схожий тип ідентифікації домінує також на російськомовній території, наприклад, в Криму, де по суті мешканці не хочуть від’єднуватися від України. Як наголошує згаданий раніше Р. Шпорлюк, Україні потрібне громадянське визначення національності територіальним, а не україномовним показником.

Отже, повертаємось до найнижчого рівня національної тотожності, територіальної свідомості – переконання, що живеш в Україні споконвіку. Хоча ідентифікацію з територією багато аналітиків недооцінювали, виявляється, що вона може бути дуже істотна: як універсальний критерій дає всім мешканцям можливість

вважати самих себе повноцінними громадянами держави. Таку концепцію пропагував землевласник з Волині, випускник Ягелонського університету, в молодості Вацлав Ліпінський, який пізніше перехрестився у В’ячеслава Липинського. Він вважав, що польська шляхта в Україні має обов’язок ідентифікуватися з народом, за рахунок якого живе, плекав ідею України як держави усіх своїх громадян, тобто можна сказати – створював передумови для побудови громадянського суспільства.

З досліджень тотожності молоді, проведених нами у прикордонні Білорусії, Польщі та України виникає, що молодь, декларуючи почуття національної тотожності, в більшості вказувала на походження та місце проживання. Наголошували між іншим на народженні, вихованні в душі даного народу, національності батьків і предків, знанні власних коренів, проживанні та прив’язаності до свого місця тощо [17, с. 68-70].

Проблема тотожності, що спирається на етнічно-національні, релігійні різниці віросповідання

В історії функціонувала концепція народу, який охоплював всіх жителів країни (держави, батьківщини), не обов’язково носіїв польської мови і традиції. Це спричинило те, що на початку ХХ століття багато єврейських інтелектуалів з власної волі вибирали польське і тим самим збагатили нашу культуру. Слід в цьому місці зазначити, що “Словник польської мови” написав Самуель Богуміл Лінде, син шведа й німкені, з Торуня. Істотним було, чи приваблює культура даного народу, чи захоплює, чи мають її члени почуття цінності та віру в її привабливість від природи, а не через застосування примусу адміністративно-політичними засобами. В цьому аспекті варто згадати слова З. Баумана, який влучно помічає, що “послух зразкам необхідним для збереження ладу, отримується за допомогою спокусу, а не примусу; за допомогою м’якого поневолення, яке маскується наче свобода вибору” [4, с. 27]. Можливо тому в ХVІ столітті тисячі литовців після з’єднання з Польщею хотіли говорити й одягатися по-польськи (схоже на те, як пізніше привабливою стала французька мова та мода, на «французькість»). Якщо домінувала польськість, то це була польськість багатьох кольорів. В період до розподілу Польщі польська національна свідо-

мість мала відкритий характер (Корона і Литва як спільна Батьківщина поляків, білорусів, литовців, українців, євреїв, німців, латвійців). Народ був поліетнічний, а в його рядах можна було зустріти людей різної мови і віросповідання. Саме людські та громадянські вольності, релігійна толерантність та привабливість польської культури спричиняли те, що на рівні свідомості наступала мовна і культурна полонізація шляхти непольського походження. Люди не боялися чужих впливів, про що свідчить той факт, що польський національний одяг, в який вдягалася шляхта – «контуш», був присвоєний поляками з турецької культури, крива шабля – «карабель» – з культури перської. Можна сказати, що черпали з усіх джерел, переробляли та допасовували до свого звичаю та традиції. Ще в 1863 році під час січневого повстання гербом таємного національного уряду був триєдиний герб з символами Білого Орла (Польща), Погоні (Литва), Архангела (Русь). Територія Великого Литовського Князівства була аж по ХХ століття своєрідною екуменією кількох національностей, тому Ю. Пілсудський після того, як увійшов з польським військом до Вільнюса в квітні 1919 року, видав двома мовами відозву «До мешканців колишнього Великого Литовського Князівства».

Сьогодні гміна Пуньск, користуючись законом про національні меншини, впроваджує двомовні назви [16]. За це проголосували навіть у місцевостях, де живе більшість поляків, аргументуючи головним чином ось так: «Хай це буде для туристів». Можливість прийняти таке рішення було в 12 гмінах Підляського воєводства, але жодна з тих, де живе білоруська і українська меншина, не прийняла постанови про впровадження двомовних назв. Не знаємо, чи це є результатом сучасного сприйняття ідеї громадянського суспільства, чи переляком перед екзотикою, чи так, як вказує депутат Сейму РП Євгеніуш Чиквін – страхом перед реакцією польської більшості, переляком перед цькуванням. Найчастіше вказували такі причини: «Я тут живу, тут жили мої пращури. Який з мене білорус?» «Я православної віри, але відчуваю себе поляком» «Навіщо така демонстративність? Ми тутешні розмовляємо по-своєму», «Навіщо така екзотика, щоб на дороговказах писати по-білоруськи», «Ми громадяни Польщі, у нас міцне відчуття білоруської чи україн-

ської приналежності, але декларувати це назовні не мусимо» тощо.

Проблема полікультурності як подарунку для розвитку

Вважаємо, що полікультурність східного пограниччя можна трактувати як дар для розвитку, що дає можливість творити символічний підбір у Сейнах, у Білостоці. Кшиштоф Чижевський, лауреат нагороди ім. проф. Олександра Гейштора, у відповідь на переслані нами вітання написав: «Як громадяни Республіки Польща беремо сьогодні участь у процесі формування нашої нової історичної, національної, культурної тотожності. Після періодів розриву державної послідовності, панування тоталітарних ідеологій та устроїв, переміщень населення та кордонів, відбудовуємо та заново окреслюємо своє місце в історії поміж сусідами та в Європі. Ідучи шляхом наших авторитетів, серед яких є також професор Олександр Гейштор, посиляємося на традицію Ягелонів, як живу, вагому сьогодні для всіх її спадкоємців і гідну того, щоб презентувати її світові як цінне надбання всіх громадян держави Ягайлонів... У випадку таких місцевостей як Сейни – це означає можливість сказати “наше” також про духовне та матеріальне надбання литовців, євреїв, росіян-старообрядовців, протестантів, циган... Професор Гейштор писав, що “культурна спадкоємність – це свідомість того, хто успадковує”. Якщо так, то працюючи для продовження ягелонської традиції, ми повинні пам’ятати про виклики, які сьогодні стоять перед нами, про формування “спадкоємців цілісності”. Побудована на такому фундаменті тотожність сучасних поляків не лише зробить їх гідними спадкоємцями ягелонської традиції, але також добрими сусідами і сучасними європейцями”.

Капітул пояснив присудження нагороди Кшиштофу Чижевському наступним чином: «Це нагорода за низку дій в площині розкриття локальної історії, національної регіональної тотожності, а також за популяризацію історії полікультурного спадкоємництва Польщі та її сусідів. Зокрема, за створення місця, яке посиляючись на найшляхетніші традиції І Речі Посполитої, будує мости порозуміння над національними та культурними розподілами”.

Центр пограниччя мистецтв, культур, народів, плекаючи барвистість східного прикордоння, провадить видавницьку діяльність, реа-

лізує авторську програму “Клас культурного спадкоємництва” спільно з ліцеєм у м. Сейни, вивчає історію нетрадиційним способом, ініціює різного роду діяльність для громади, підтримує театр та капелу музикантів, проводить діалоги про толерантність, вечори, концерти тощо.

Постулати змін свідомості в міжкультурному діалозі

Підляське воєводство – це територія чотирьох національних заповідників природи: найстарішого – Біловезького, найбільшого – Бебжанського, найгарнішого – Вігерського, наймолодшого – Нарванського. Це також регіон багатьох річок – серед них відома з засобів масової інформації Розпуда. Як відомо, регіон поєднує північну частину європейської спільноти (Латвія, Литва, Естонія) з півднем і заходом. Розташування на східному кордоні Європейського Союзу – це, з одного боку, невикористаний шанс, а з другого – шанс, який існує. Проблема залишається в площині політичних стосунків з Білоруссю, Росією (Калінінградською областю) та в усвідомленні й реалізації транзитної та логістичної функцій (тут може бути логістичний центр для обслуговування товарооборотів ЄС – Схід). Отже, необхідна автодорожня, залізнична інфраструктура, авіабаза.

Помітити та зрозуміти можливості, впровадити дії, спрямовані на міжкультурний діалог, проблематично. Якщо відмовитися від діалогу і прямого вивчення один одного на цьому пограниччі культур шляхом систематичних інтеракцій, а оперувати стереотипами та упередженнями – закриємося в своїх власних заповідниках, а свідомість чергових поколінь буде ув’язнена на наступні роки.

В контексті вищесказаного особливими завданнями створення міжкультурної тотожності [16] у постійному діалозі культур східного прикордоння ми вважаємо:

- забезпечити динаміку та креативність народів, внаслідок відкриття до обміну. Адже на практиці немає етнічно гомогенних країн. Кожна культура може знайти собі місце в суспільстві. Культури, які закриваються, будують окопи та функціонують окремо, завжди гинули, а креативні культури, відкриті для запозичення та обміну, розвивалися динамічно. В процесі освіти слід налагодити та використати

чинник солідарності, бо його корені сягають до старопольських традицій шляхецької рівності та співвідповідальності громадян за Річ Посполиту;

- збереження зв’язків з історично польськими землями, людьми та культурою I та II Речі Посполитої, в душі поваги та дружби народів, які там проживають, маючи на увазі перш за все відповідальність за спільне спадкоємництво прикордоння культур. Люблінська унія була першою в Європі, яка в так великому масштабі зробила спробу створити державу, що спирається на принципи взаємодопомоги, в якій спільно жили громади різні за етнічним показником, сповідували різні релігії, різних обрядів, які говорили різними мовами. Сьогодні можна і треба це надбання використовувати та розвивати. Тому невідкладним завданням вважаємо інвентаризацію надбання культури регіонів, аби чергові покоління могли з цього добра черпати та творити цінності, що забезпечують розвиток.

- географічне положення, геополітична та цивілізаційна ситуація регіону змушує нас представити проекти розвитку, спрямовані особливо до молоді з цих земель, представити пропозиції для розвитку суміжним регіонам з Білорусії та Литви, створювати умови, щоб виникла віра в шанси розвитку цього регіону, щоб мешканці не мусили соромитися за пізніший розвиток регіону, свого місця народження, місця, де пройшло дитинство.

- білорусам слід формувати прозору перспективу європейськості, заохочуючи до навчання у сусіда, користуючись прямим сусідством, багатовіковими зв’язками, регіональною співпрацею. Білоруси без чіткої європейської перспективи не повірять у себе та можливості членства в Європі, а заклики до демократії, ринкової економіки та пошани для прав людини будуть падати в порожнечу. Ми повинні замислюватися над іншими пропозиціями, а не лише виражати здивування, що білоруси бажають залишитися в зоні російських впливів. Зусилля, щоб довести до руйнування те, що в економіці добре функціонує, виявляються мало успішними. Необхідно, на наш погляд, думати про спільноту, про встановлення зв’язків.

- присутність Польщі в Раді Європи та Європейському Союзу силоміць повинна сприяти

розвитку суспільної комунікації, особливо по відношенню до сусідів зі сходу, з якими нас зв'язує історія Речі Посполитої багатьох народів. Повинні бути впроваджені різні техніки та стратегії комунікації в різних вимірах індивідуального та групового буття (біологічний, суспільний, психічний, релігійний, економіко-господарський, культурний, інтелектуальний, екзистенційний тощо).

Література

1. Дослідницьке завдання в рамках проекту "Polskie dziedzictwo kulturowe w nowej Europie" – KBN – 085/H01/2002 – „Kultura polska na wschodnich pograniczach: transmisja dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych” під нр PBZ KBN 085/H01/2002-9.
2. КВАЧЕВСЬКИ К.: Tożsamość kulturowa. [B:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Staszczak Z. (ред.), Warszawa-Poznań 1987, с. 352.
3. СМУЛКОВА Е.: Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego? [B:] *Język a tożsamość na pograniczu kultur*. Е. Мушко-ва Е., Engelking A. (ред.), Białystok 2000, с. 90-100.
4. БАУМАН З.: *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*. Warszawa 1994, с. 9.
5. БАУМАН З.: О таратах тожсамоці в ciasnym świecie. [B:] *Dylematy wielokulturowości*. Kalaga W. (ред.), Kraków, Universitas, 2004, с. 13-40.
6. БОКСЗАЊСКИ З.: *Tożsamości zbiorowe*. Warszawa, PWN, 2005, с. 30-38.
7. CASTELLS M.: *The Power of Identity*. Oxford, Blackwell Publisher, с. 8. Вказую за: БОКСЗАЊСКИ З., *Tożsamości...*, с. 39.
8. ЧЫКВИН Е.: *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*. Białystok, Trans Humana, 2000.
9. DONATI P.: Wyzwanie uniwersalizmu w wielokulturowym społeczeństwie ponowoczesnym: podejście relacyjne. [B:] *Teoria socjologiczna Floriana Znanieckiego a wyzwania XXI wieku*. Lublin 1999, с. 39-64.
10. FRIEDMAN J.: *Cultural Identity and Global Process*. London 1994.
11. JANION M.: *Niesamowita Słowiańszczyzna*. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2006.
12. JANOWICZ S.: *Maja mała ojczyzna*. "Krasnogrud" 1993, № 1, с. 76-77.
13. JENKINS R.: *Social identity*. London and New York 1996, с. 2.
14. КЛОСКОВСКА А.: *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa 1996.
15. KRZEMIŃSKA W.: *Wielojęzyczność i komunikacja interkulturowa w Polsce Jagiellonów. Wnioski dla obecnej polityki językowej*. [B:] *Problemy komunikacji interkulturowej: jedna Europa – wiele języków i wiele kultur*. Warszawa 1996, с. 107.
16. НИКИТОРОВИЧ Ж.: *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*. Gdańsk, GWP, 2005
17. НИКИТОРОВИЧ Ж.: *Мłodzież pogranicza kulturowego Polski, Białorusi, Ukrainy wobec integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości*. Białystok, Trans Humana, 2000.
18. СМУЛКОВА Е.: *Язык jako odzwierciedlenie stosunków między sąsiednimi narodami. Problematyka polsko-białorusko-litewska*. [B:] *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine*. Kłoczowski J. i in. (ред.), Lublin – Rzym 1994, с. 92-97.
19. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym. Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2012